

Gorica.

Krajepisna in zgodovinska črtica.

(Spisal —j.¹)

Praviš, da bi si rad ogledal Gorico, a le malo časa imaš. Z mano pojdi, pokažem ti jo. Ne bodeš sicer videl vseh podrobnostij, saj bi te tudi ne zanimalo, a ogledal si bodeš glavne dele mesta in spoznal glavne dogodbe v njegovi zgodovini. Gorica se ne odlikuje z lepimi cestami in trgi, in teh zopet ne krasé kdo vé kako krasne palače. Pravih ulic je prav malo: gosposke, semeniške, nekaj manjših drugih in cesta, ki te vodi od semenišča do železniške postaje. Ob tej je »javni vrt« in novodobne visoke hiše, kakoršne vidiš danes i po drugih mestih. Med mestom in postajo so na obeh straneh letovišča z vrtovi, prostora za nove je še dovolj. Najlepše stavbe so letovišča — med njimi so prave palače — ob cesti proti Solkanu s prekrasnimi vrtovi.

Pojdi torej z mano na Kostanjevico, hrib na vshodni strani mesta. Dobro četrt ure, in gori sva. Pot je sicer malo navkreber, a ne bode ti žal zanjo, krasni razgled ti poplača trud. Med potjo pa se lahko pomeniva stvari, ki se tičejo mesta. Poslušaj ljudi, kako govoré! Prav čudiš se, da so med 20.751 prebivalci našeli lansko leto samo 3263 Slovencev, zakaj na ulicah slišiš precéj slovenščine. Slovencev je v mestu brez dvojbe dvakrat toliko, vsaj lomijo pa naš jezik tudi vsi oni, ki se živé od popolnoma slovenske okolice, to je skoro brez izjeme vsi, ki ne živé o svojem zasebnem imetju in ki ne služijo v javnih uradih. Žal, da se vsi Slovenci ne zavedajo svoje narodnosti! Poslušaj otroke, skoro le laški govoré! Sevéda šole so le laške razven c. kr. vadnice in dekliške trorazrednice, katero z velikim naporom vseh rodoljubov po celem Goriškem vzdržuje društvo »Sloga«. Razven mestnih narodnih

šol so še dekliške šole pri čč. uršulinkah in »notredamkah«. Tudi protestantje imajo svojo nemško šolo za večinoma katoliške otroke.¹) Gimnazija in realka sta nemški, ženska učiteljska pripravnica je vsaj v prvih treh letih za Slovenke slovenska, slovenska je tudi kmetijska šola, Lahi imajo sevéda svojo. Ker že govorim o šolah, naj ti omenim še javno knjižnico v gimnazijskem poslopiju, ki šteje nad 20.000 zvezkov. Lepa je tudi knjižnica v bogoslovnici in na »Cingrafu«, grajščini slovenskega državnega poslanca grofa Alfreda Coroninija. Muzej v deželni hiši na stolnem trgu je odprt občinstvu od l. 1864. sém. Dva oddelka ima: naravoznanski in zgodovinski.

Tudi gledališče imamo tu in sicer že od leta 1739., sedanje od leta 1782. sém, ali prav za prav, »imajo« ga, ker ne vé, da bi se bilo kdaj igralo v tem gledališču po naše. Slovenski igrajo le v čitalnični dvorani. Poleg »Čitalnice« imamo Slovenci v mestu še tri društva: »Slovensko posojilnico«, »bralno in podporno društvo« in »Sokol«. Tudi trije naši listi tu izhajajo: »Cvetje z vrta svetega Frančiška«, »Rimski katolik« in »Nova Soča«. Lahi imajo svoj »Corriere di Gorizia« (urejuje ga židinja), konservativna lista »L' ecco del' Litorale« in »Rinnovamento«. Poleg teh listov izhaja še nadškofijski »Folium periodicum« in magistratni »Bollettino« dvakrat na mesec.

Gorica je od l. 1861. naprej glavno mesto poknežene grofije Goriške in Gradiščanske. V njej se torej shaja deželni zbor, ima svoj sedež deželni odbor. Vlado v deželnem zboru zastopa okrajni glavar za goriško okolico. Mesto okrajnega glavarja je zaradi tega vedno v rokah vladnega svetovalca. V mestu je nadalje c. kr. okrožno in za mesto odrejeno

¹) Viri: Czoernig: »Die Stadt Görz zunächst als climaticher Curort«. — Št. Kocijančič: »Historia archidioeceseos Goritiensis«.

¹) Protestantov je v mestu 217 ter imajo svojo cerkev, židov 269 in imajo tudi svojo sinagogo in v »rožni dolini« svoje pokopališče.

okrajno sodišče, davkarija in ces. kralj. gozdna in doménska direkcija (na cesti proti Solkanu).

Toda došla sva na Kostanjevico in že sva tu pred cerkvijo. Oglejva si jo, majhna je, a krasna, prijazna, z lepimi slikami na presno — skoro bi rekel — preobložena. Posvečena je Materi Božji. Pod njo pa počivajo štirje Bourboni, med njimi kralj Karol X. († v Gorici leta 1836.) in grof Chambord (Šambór) († v Gorici l. 1883). Prijazni oo. frančiškani, ki imajo svoj samostan takoj tik cerkve, pokažejo nama radi te grobe, in lahko vidiš, kako skrbno jih čuvajo. Samostan pred cerkvijo je l. 1650. postavil Matija grof Thurn ter ga podaril oo. karmelčanom. Te je Jožef II. pregnal, in samostan je bil na prodaj; prodajo pa so preprečili grof Thurn in goriški meščani in l. 1796. so ga izročili duhovniku Filipu Polli-ju, naj ga oskrbuje. Leta 1811. so se preselili vanj oo. frančiškani, ki so bili od l. 1565. do l. 1786. na sv. Gori, potem pa v nekdanjem samostanu na trgu sv. Antona, kjer stoji sedaj samo še kapelica, katero komaj opaziš. Ta samostan je bil ustanovil l. 1225. sam sv. Anton Padovanski ter bil v njem 20 let za gvardijana.

Z ravnice pred cerkvijo je diven razgled na mesto in okolico.¹⁾ Stopiva tje! Pred vsem zagledava pred sabo grad. Sedaj je vojašnica in smodnišnica, včasih pa je bil sedež goriških grofov. Na rebri tam spodaj so vrta; zadnji, ki ga vidiš na desno roko, je nadškofovski, takoj poleg njega je vrt malega semenišča, in malo semenišče je ono veliko poslopje ob vznožju, zadnje, katero vidiš na desni strani. Malo v stran vidiš cerkev svetega Antona, o kateri se ne vé, kdaj se je postavila. V prejšnjih časih je stalo tu pokopališče. Na nasprotni rebri pa je staro mesto.

Kdaj so se tu naselili prvi stanovalci, tega ne vemo, a da so bili oni Slovenci, kaže dovolj ime »Gorica«, ki se bere že na neki listini iz l. 949. Pravijo, da ta listina ni pristna, a pristna je izvestno

¹⁾ Podoba je posneta malo nižje ob poti, ki pelje na Kostanjevico, a razgled je skoro popolnoma isti.

druga iz l. 1001., s katero daruje cesar Oton III. polovico Solkana in vasi, »quae sclavonica lingua vocatur Gorizia«, oglejskemu patrijarhu Ivanu I. Istega leta daruje cesar drugo polovico grofu Verihenu Furlanskemu. Najbrže se je že grof Markard III., ki se imenuje na listini iz l. 1060., preselil iz Solkana v Gorico ter si tu sezidal grad. L. 1202. je odstopil patrijarh oglejski Gorico oglejskim grofom, in tako je bilo mesto njihova neomejena last. L. 1298. sezidata plemiča Mihael in Ivan Rabatta cerkev sv. Trojice na Gradu, v Gorico pride duhovnik, odvisen od župnika solkanškega.

Grof Henrik II. dá naselbini mestne pravice (v sredi 14. stoletja), ne celi, ampak samo onemu delu, ki stoji na rebri; spodnje mesto, ločeno z zidom od prvega, dobilo je jednake pravice še-le l. 1455. iz rok grofa Ivana. Štatut iz 14. stoletja je v nemškem prevodu ohranjen. Mesto ima tudi dandanes svojo upravo. Mestni zbor šteje 24 udov.

Plemičem gornjega mesta so se zdela stanovanja premajhna, zidali so si hiše zunaj mesta, in tako je nastal stolni trg in »Raštelj«, t. j. one ozke ulice z visokimi hišami, ki vodijo s stolnega trga na Travnik in v katerih je največ prodajalnic.

L. 1400. se je dozidala dandanašnja stolna cerkev, in Gorica je postala samostojna župnija. Stolne cerkve ne vidiš na sliki, grad jo zakriva. Posvečena je sv. Hilariju in Tacijanau. Razširil in s slikami jo je okrasil med l. 1682.—1702. arhidijakon Ivan K. Križaj (Crisai), a slike so na nekaterih krajih že poškodovane. Lepa cerkev ni — kakor i druge mestne cerkve ne, ako izvzameš veličastno cerkev sv. Ignacija — in prav živa potreba je, da se kmalu sezida nameravana cerkev presv. Srca Jezusovega na starem pokopališču.

Leta 1497. se je začela staviti cerkev sv. Roka, ki je sedaj samostojna kuracija. Tudi ta se ne vidi na sliki, zakriva jo grad.

Z grofom Lenartom je leta 1500. izmrla rodbina goriških grofov, in po dedni pogodbi je prišla dežela in ž njo mesto v last Habsburžanom, ki pa niso

mirno uživali svojih pravic. L. 1508. se vname med njimi in Benečani vojska, ki je trajala do l. 1516. Takoj prvo leto zasedejo Benečani mesto in utrdijo grad, skoro tako, kakor ga vidiš pred sabo.

V kaki razmeri so živeli Habsburžani z oglejskimi patrijarhi, kaže najbolje naslednji slučaj. 1542. l. zasedejo Benečani Mavran. Na ukaz patrijarha in druge duhovščine skličejo zvonovi oglejske meščane, duhovščina jih je nagovarjala zoper Habsburžane, a meščani jih niso poslušali; torej so patrijarhovi prijatelji zapustili do zadnjega Oglej, patrijarh Marin Grimani je umrl v Čedadu l. 1546. Patrijarhi so bili vedno Benečani, ki so znali obdržati patrijarhat v svojih rokah večkrat uprav čudnim načinom. Patrijarh si je izbral za pomočnika kakega bližnjega sorodnika in čez nekaj let se je odpovedal v njegovo korist svoji časti »cum iure regressus«, ko bi ta pred njim umrl. Avstrijska vlada tako ni imela prilike, da bi se vmešavala v volitev novega patrijarha in spravila svojega podanika na to častno mesto. Lahko umevamo, zakaj se je za to trudila. Takrat so duhovni in svetni ljudje iskali v popolnoma svetnih stvareh pomoči pri škofih, in ker so naši patrijarhi prav redkokrat bivali v Ogleju, razsojali so se prepiri avstrijskih podanikov v beneškem Vidmu ali pa v Benetkah, avstrijske podanike so sodili Benečani. Oglejsko svetovalstvo je bilo pač malo prijazno avstrijskim podložnikom. V kapitelju so sedeli razven cesarskega in nadvojvodovega kanonika sami Benečani, ki pa prvih dveh niti puščali niso k sejam. Stanje je bilo težavno. Trpela je mnogo tudi disciplina med duhovščino, saj patrijarhi niso smeli niti čez avstrijsko mejo, dasi ni bila avstrijska vlada tako nestrpna. Patrijarh Frančišek Barbaro (1593—1615) je bil za srečo vseh svojih podanikov vnet mož, ki se ni vtikal v politične spletke. Prehobil je svojo škofijo ter l. 1600. predsedoval v Gorici sinodi slovenskih in nemških duhovnikov svojega patrijarhata.

Ker so bile razmere take, ne čudimo se, da je že Ferdinand I. (1556—1564) mislil ustanoviti novo škofijo v Gorici. Njegov sin Karol je dosegel za Gorico

arhidijakonot, škofije ni mogel, kakor i njegovi nasledniki ne; preveč so se upirali Benečani, ki so uporabljali vsa sredstva proti tej nameri. Večkrat so hoteli papeži dovoliti, a upanje je šlo vselej po vodi, bodisi, da je umrl ali papež ali nadvojvoda, in pogajanja z nasledniki so se razbila. Obravnave so trajale skoro 200 let, predno se je izpolnila vroča želja avstrijske vlade. Še-le Mariji Tereziji se je posrečilo, kar se ni njenim prednikom. Benedikt XIV. se ni bal niti Benečanov, niti drugih težkoč. Odločil se je, da imenuje za one kraje oglejske nadškofije, ki so bili pod Avstrijo, apostolskega vikarja. Seveda so Benečani zopet ugovarjali, a zaman. Marija Terezija se je oprijela tega namena z obema rokama. L. 1680. umrli hensperški župnik Vid Gulin je bil zapustil vse svoje imetje za ustanovitev škofije v Gorici. To ustanovo je prav znatno pomnožil baron Avguštin Codelli, podarivši v to svrhu dve hiši, vrt in vinograd ter 80.000 gld. Cesarica je potrdila to ustanovo l. 1747. 29. dan novembra 1749. l. je izdal Benedikt XIV. breve (pismo), da se ima imenovati apostolski vikar in s pismom z dné 17. junija 1750. l. se je res imenoval kanonik Karol Mihael grof Attems. Ugovori Benečanov niso nič zmogli, pretrgali so diplomatično zvezo in iskali pomoči pri drugih vladah, patrijarh pa je s tiskanim oklicem ugovarjal zoper apostolskega vikarja. A tuje vlade so pustile beneško ljudovlado na cedilu, Avstrija je uvedla Attemsa v njegovo službo, Benečanom je ostro zapretila, če se ne udajo, in tako je senat beneški sam prosil papeža, naj zatre oglejski patrijarhat vkljub ugovorom patrijarhovim in kapiteljevim.

S pismom z dné 6. junija leta 1751. je zatre papež patrijarhat oglejski, dné 12. aprila l. 1752. pa ustanovil nadškofijo goriško ter imenoval apostolskega vikarja za prvega nadškofa, o katerem pravi skromni spomenik v semeniški kapeli po vsi pravici: »Der grosse Mann lebt in der Geschichte.«

L. 1766. je sezidal cerkvico sv. Karola Boromejca in ž njo vred bogoslovnico, ki pa se je še le l. 1843. dozidala do današnje velikosti. Veliko je poslopje,

s širokimi hodniki in svetlimi sobami, posebna dobrotu pa je veliki vrt, ki spada k njemu.

L. 1767. je posvetil — tedaj že knez in nadškof — prvo cerkev sv. Ignacija, katero na podobi (preko vznožja hriba) prav dobro vidiš, saj ima samo ona dva zvonika in se izmed vseh drugih odlikuje po velikosti. Malo bolj na desno je semeniška kapela. Cerkev sv. Ignacija so zidali jezuitje, in zato se ji še dandanes pravi: »pri jezuitih«. Ta red je tudi za naše mesto jako važen v kulturni zgodovini, torej ni odveč, da ti nekoliko povem o njegovem tukajšnjem delovanju. L. 1615. so jih poklicali deželni stanovi. V Gorici namreč ni bilo do takrat nobenih šol. Kdor se je hotel izobraziti, moral je imeti ali zasebrega učitelja ali pa iti drugam v šolo. L. 1616. so začeli jezuitje svoje šole poleg cerkve sv. Ivana K., katero vidiš i na sliki — bolj na desno roko. Sezidal jo je l. 1590. Vid baron Dornberg. Sedaj je podružnica sv. Ignacija. L. 1619. so kupili jezuitje nekaj hiš na Travniku ter jih popravili tako, da so že l. 1621. odprli svoj »collegium«; l. 1650. je imela ta gimnazija 500 učencev. L. 1640. so praznovali stoletnico ustanovljenja svojega reda ter postavili na Travniku znamenje sv. Ignaciju. Leta 1654. so začeli zidati to cerkev, ki pa se je po mojstrovi krivdi podrla, ko je bila že skoro gotova, tako, da se je mogla posvetiti še-le l. 1767. A l. 1773. so morali jezuitje zapustiti Gorico, njih velikanski kolegij se je izročil vojakom, ki ga imajo še dandanes (»velika kasarna«), gimnazija pa oo. pijaristom, ki so tukaj poučevali do l. 1810. L. 1866. so se oo. Jezusove družbe povrnil v Gorico, kjer imajo svojo hišo na cesti v Strašice, katero vidiš s Podgoro vred tam zadaj ob Soči. — L. 1785. je postala cerkev sv. Ignacija samostalna župnija.

18. dan oktobra leta 1768. je otvoril knezonadškof Karol sinodo v Gorici, h kateri se je bilo zbralo nad 300 duhovnikov. Zborovali so štiri dni. Sklepov nadškof ni potrdil, ker jih je vlada preveč »popravila«. Od tega moža ima mesto tudi hranilnico in zastavljalnico »monte di pietá«, v ljudskem govoru »na mont«

zvano. Začetkom gosposkih ulic ima ta zavod lepo hišo tik nadškofijskega dvorca. Veliki mož je umrl leta 1774. in dobil vrednega naslednika, namreč Rudolfa Jožefa grofa Edlinga l. 1775., ki pa ni hotel podpisati Jožefovega tolerančnega edikta. Moral se je torej odpovedati svoji časti, a papež Pij VI. ni hotel takoj sprejeti odpovedi. Ustavili so mu dohodke ter mu ukazali, naj gré v Rim in se odpové osebno. L. 1784. je spisal drugo prošnjo do papeža, ki jo je tedaj sprejel. Rad bi bil ostal v Rimu, a cesar mu ni pustil. Umrl je v Lodiju v prognanstvu.

Jožef II. je pregovoril z velikim trdom papeža, da je z »bulo« dne 8. marca l. 1788. zatrl goriško nadškofijo ter ustanovil ljubljansko, zatrl tudi tržaško in pičansko škofijo ter ustanovil gradiščansko. Toda leta 1791. je prestavil papež Pij VII. škofijo zopet v Gorico, in škofje so se imenovali do l. 1830. Goriški ali Gradiščanski.

L. 1818. so odvzeli vojakom semeniško poslopje — semenišče se je bilo opustilo, duhovski naraščaj se je odgajal v Ljubljani, Celovecu, Gradeu in na Dunaju — ter je izročili zopet prvotnemu namenu. Ob enem so napravili tukaj »osrednje (centralno) semenišče« za celo Primorsko.

Pij VIII. je prestavil l. 1830. nadškofijsko čast zopet iz Ljubljane v Gorico, in takrat se je izgubilo ime »škof Goriški ali Gradiščanski«. Prvi nadškof je bil Gorenjec Jožef Walland (1819. — 34.), drugi Frančišek Lušin (1835. — 54.), tretji Andrej Gollmayr, ki je ustanovil »Collegium Andreanum« ali malo semenišče, katero sem že omenil in pokazal. Grof Werdenberg in njegova žena Katarina Coroninijeva sta podarila že leta 1636. svojo hišo poleg cerkve sv. Ivana K., 20.000 gld. in nekaj posestva v ta namen, da bi se v hišo sprejelo 24 gimnazijcev pod vodstvom očetov Jezusove družbe. L. 1640. so predstavili ta »seminarium Werdenbergicum« v sedanjo gimnazijo blizu cerkve sv. Ignacija. Ko so l. 1773. razpustili Jezusovo družbo, ustanovili so iz omenjenega zaklada 24 ustanov za gimnazijce. Te ustanove so združili leta 1860. z nadškofovo ustanovo v

jeden zavod. V sedanjo svojo hišo se je preselilo malo semenišče še le pred 14 leti.

Od l. 1591. so v mestu oo. kapucini, ki imajo svoj samostan na jugozahodni strani mesta. Grad ga nama zakriva, kakor tudi nunski samostan blizu stolne cerkve, kjer imajo uršulinke dekliško šolo.

L. 1655. je pripeljal Janez Vid baron Delmestre sem usmiljene brate ter jim sezidal »na Placuti« bolnišnico in cerkev sv. Vida, katero vidiš tam za cerkvijo sv. Ivana. Cesar Jožef II. jim je dal sedanjo bolnišnico na Studencu. Dandanes imajo tudi usmiljene sestre svojo bolnišnico za ženske. Pri obeh je ob enem norišnica. Cerkev sv. Vida pa je l. 1847. postala samostojna župnija.

Tudi drugih zavodov imamo v Gorici, med katerimi je v prvi vrsti zavod za gluhoñeme, ki je nastanjen v lepi hiši v semeniških ulicah. Dalje imamo deško in dekliško sirotišnico in hiralnico. Preteklo leto so ustanovili »Alojznico«, laško in slovensko, v katero sprejemljejo dečke, ki obiskujejo ljudske šole in prve razrede srednjih šol.

Omenil sem ti, da mesto ni lepo. Tem lepša pa je okolica. Krog in krog Gorice je več ali manj krasnih letovišč. Kaj lepi so sprehodi, ki te vodijo iz mesta. Takoj za Kostanjevico se začne cesarski gozd Panovec, ki je ograjen krog in krog z mrežami, da ne uidejo iz njega srne, pasočé se po njem. Če dobiš dovoljenje pri gozdnem vodstvu, lahko se sprehajaš po tem velikem gozdu, v katerem imajo vojaki svoje strelišče. Lepo je iti proti obrtnemu Solkanu ali v vinorodna Brda ali pa po zimi po Rožni dolini, da vidiš, kako se tam vrtí gospoda po ledu. Malokrat ga imajo, ker v Gorici je podnebje večinoma jako milo, le kadar je burja, vseli se tudi oster mraz. Zaradi gorkega in prijaznega podnebja je postalo mesto tudi »zdravišče«, imenuje se »avstrijska Nica«, Slovence pa sem večkrat slišal govoreče o »solnčni Gorici«. Kot »zdravišče« ima svojo godbo, ki gode vsak teden na Travniku in na »javnem

vrtu«. Južna železnica je zidala gledé na »zdravišče« blizu javnega vrta velik hôtél, opravljen z vso novodobno krasoto. Tudi za bolne duhovnike je tukaj društvena hiša, »Rudolfinum«, poleg katere je velik vrt. Bolnikom strežejo usmiljene sestre.

Tako ima Gorica mnogo ugodnih in prijaznih strani, zaradi katerih je ne samo Primorcem v čislih, ampak tudi tujcem. Zato ima Gorica v tujini dobro in častito ime.

Kako pa je s kupčijo in obrtom? Kupčija z vinom in sadjem, katero raste v okolici, sme se imenovati prav živahna. Poleg vinoreje in sadjarstva se pečajo ljudje tudi prav pridno s svilorejo. Največja svilopreja je v Stračicah. Tam je tudi umetelen mlin velikanskega obsega. Na nasprotnem bregu v Podgori pa je velika papirnica. Trgovce in obrtnike cele dežele zastopa trgovinska in obrtna zbornica; v laških rokah je, kakor žal skoro vsa kupčija v mestu, in z našim denarjem se deluje proti slovenski narodnosti. Kar je slovenskih trgovcev, spoznaš jih lahko, saj imajo večkrat s črnilom in blatom pomazane napise.

Gorica je po imenu, po legi in zgodovini slovensko mesto. Slovenski narodnjaki se krepko prizadevajo, da bi se čimdalje bolj razvil — ali resničneje pokazal — slovenski živelj. Slovenski narodnjaki so zvesti avstrijski državljanji, ki ljubijo vneto svojega cesarja, oni želé živeti v miru z laškimi sodržavljanji, a hočejo tudi, naj uživa slovenski narod na tem lepem kosu svoje domovine vse pravice in naj živi vesele dneve na svoji krasni rodni zemlji.

Ni nam treba še le poudarjati, da je Gorica središče primorskih Slovencev. Z juga in s severa se steka slovensko življenje v Gorico. Gorica se bode še povzdignila. Upati smemo popolnoma trdno, da bode vezala vsaj še jedna železniška proga Gorico z drugimi slovenskimi deželami. Zato se lahko reče, da ne cvete Gorica samo dandanes, ampak da bode cvetla še bolj v bodočnosti.

